

Simon Ildikó

Mint fészkből kizavart madár...**– Adalékok a szlovák–magyar lakosságcsere történetéhez****Előhang**

A második világháború befejezése pillanatában a szlovákiai magyar kisebbséget az tette jelentőségének megsokszorozásával nemzetközi kérdéssé, hogy létének pusztá jogosultságát is kétségbe vonták. Így lett a közép-európai térség harmadrangú tényezőjéből 1945 tavaszára vádlott és főszereplő egy személyben – párhuzamosan a csehszlovákiai német kisebbséggel –, amikor általános kitoloncolás lett volna a sorsa, ha az eredeti terv nem szenved hajótörést. A magyar etnikum likvidálására irányuló harc évekig tartott, maga után hagyva a romokat, a négyéves jogfosztottság emlékeit... Minderről, történelmi előzményeiről, történelmi-politikai háttéréről és hatásáról emlékeznek meg dolgozatomban; alátámasztva a monográfiák, tanulmányok és levéltárak papírizú tényeit az élet, az átélők igazoló visszaemlékezéseivel.

Munkám első részében igyekszem a történelmi tényeknek megfelelően, de kutatásaim alátámasztásaként válogatva kiemelni a lényegyet mindabból, ami a téma háttéréül szolgálhat.

Magyarok deportálása Csehországba

A Felvidék magyar falvaiból 1949/47 telén több, mint 70 000 embert deportáltak Nyugat-Csehország területére, az egykori Szudéta-vidékre. Azokat, akik nem vallották magukat szlováknak, nem tagadták meg magyarságukat. A kényszeráttelepítés, az ún. munkaerőtoborzás azokra vonatkozott, akik szolgáskorban is hűek maradtak őseikhez, a magyar nyelvhez és múlthoz. A deportált magyarok kálváriáját Ujváry Zoltán megrendítő hangú könyvében, családja sorsán egy földműves mondja el. „A mi szerelvényünkre is álnok felírás került nagy betűkkel: Önkéntes munkások. A szöveg szlovák nyelven volt. Megtévesztésül azok számára, akik látják vonatukat. Ezt hitetik el a külföldi kormányokkal is. Önként megyünk. A munka szabaddá tesz.” – látja meg nagyon jó érzékkel a csehszlovák kormány ködösítését, az embertelen körülmények lepezését a könyv „hőse”.

E rövid, ám jelentős kitérő után térjünk vissza a nagyhatalmi politika asztalához. Már csak azért is, hogy lássuk, hogyan szenved csorbát újból a csehszlovák diplomácia. A helyszín Párizs, az 1946. évi békekonzferencia. Itt a meginduló szlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény eredményein túl (amelyről alább részletesen szeretnék szót ejteni) szomszédaink követelik 200 000 magyar egyoldalú eltávolítását Magyarországra. Ezt az elképzelést a Szovjetunió erélyesen támogatta, azonban érdekes módon a szovjet hatalom túlsúlya, a csehszlovák politika általános elfogadása ellenére a terv meghíusult. A konferenciával kapcsolatban ennek okait szeretném kiemelni. Részben a magyar béke delegáció vezetője, Kertész István kitűnő diplomáciájának, másrészt az Egyesült Államok határozott álláspontjának köszönhető – véleményem szerint –, hogy az akciót a konferencia elvetette. Kertész 1945. december 1-jén közölt tiltakozó jegyzékén túl a két kiegészítő tényező szorosabb összefüggésére szeretnék rávilágítani. A javaslat a konferencia elé csak kiegészítő javaslat formájában került, ami azt jelentette, hogy az indítványt csak 2/3-os többséggel lehetett jóváhagyni. Ebben a helyzetben kiemelt szerepet játszott az Egyesült Államok elvi álláspontja, melyet egy 1945. július 12-én keletkezett memorandum így határozott meg: „Az Egyesült Államok kormánya nem tartja

igazolható, hogy egy nemzetiségnek minden tagját államellenes bűnösnek kezeljenek és kiutasítsák az országból, kizárólag nemzeti származás alapján.” Ez önmagában azonban nem biztosította a követelmény visszautasítását. A magyar delegációnak további feladata volt, hogy minél több ország képviselőjét megnyerje az ügynek. A tárgyalások eredménye az volt, hogy a csehszlovák javaslat ellen szavazott az USA, az Egyesült Királyság, Kanada, Ausztrália és Dél-Afrika. Így az nem került bele a békeszerződésbe! Érdekes lenne a Magyar Kommunista Párt állásfoglalását is megvizsgálni a kérdés kapcsán, hiszen majdhogynem a párt németekkel kapcsolatos „mohó” állásfoglalásán bukott el az ügy és szított ellentéteket a Külügyminisztériummal.

A lakosságcsere mint elfogadható végleges megoldás

A nagyhatalmak már Potsdam után javaslatot tettek arra, hogy a magyar kisebbség kérdése egy Magyarország és Csehszlovákia között létrehozandó egyezmény alapján lenne megoldható.

Remény mindenre csak a két kormány közeledése után mutatkozhatott természetesen. A dolgok állása nem ezt mutatta. A magyar kormány a tárgyalások megkezdéséhez követeli a magyarok elleni megtorló intézkedések beszüntetését, a deportálások leállítását. A követelés nem alaptalan. 1945 nyarától a korábban sem elszigetelt kiutasítások tömeges méreteket öltöttek. „...a kitelepítetteket a szó szoros értelmében leszórták az autókról a puszták mezőre, a magyar határon, mint a homokot.” A kiutasítások arra kényszerítették az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, hogy újabb jegyzékben tiltakozzanak a SZEB-nél. A magyar sajtó nemcsak melegen méltatott minden türelmet és megértést tanúsító csehszlovák megnyilatkozást a kérdésben, hanem sugallta is azokat. A sajtó többnyire a pártok véleményét tolmácsolta (Szabad Nép, Világ, Kis Újság), akik megbékélést hirdetve, reálisan álltak az üggyhez. A csehszlovák oldalon mindezek ellenére a magyarellenés hírvetés ereje nem csillapodott, sőt fokozódott: „Senkire sem szabad tekintettel lenni... Menjetek önként és örökre Magyarországra, amely úri embereket csinál belőlük, a hamisság és az ázsiai cigányság mintapéldányait.” Ugyanilyen szellemben fokozták tevékenységüket a tömegszervezetek... Mindezzel a Magyarországgal való tárgyalásokat akarták kikényszeríteni, mint ahogyan Janics Kálmán meglátása szerint a deportálásnak is volt ilyen célirányos háttér. Feltételezésem szerint az érdekellentéteken túl mindez nagyban hozzájárult a tárgyalások elhúzódásához. Gyöngyösi János külügyminiszter először 1945 decemberében utazott Prágába. A tárgyalásokon Csehszlovákiát Vlagyimir Clementis képviselte. Az ellentétes vélemények miatt a megállapodás 1946. február 6–10-én jött létre, ám a csehszlovák álláspont mit sem változott. Az időközben megalakult Nagy Ferenc-kormány a tervezetet elfogadta és 1946. február 27-én aláírták Budapesten. Eszerint a magyar kormány hozzájárul ahhoz, hogy a magyarországi szlovákok önkéntesen áttelepüljenek Csehszlovákiába. Ennek előkészítésére Csehszlovákia kormánybizottságot küldhet Magyarországra, tevékenységéhez minden támogatást megkap: az ország területén szabad mozgást, szlovákokkal közvetlen érintkezést. Ösztönzésül írásban, szóban és a magyar rádió útján propagandát fejthet ki, kizárólag szlováku! Erre hat hét állt a rendelkezésükre. Megjegyzem, az egyezmény arra is biztosítékot kér, hogy semminemű ellenséges uszítás nem zajlik eközben. Az áttelepülési szándék bejelentésére három hónapos határidőt szabtak. Csehszlovákia jogot szerzett arra is, hogy az áttelepülő szlovákok számával egyenlő számú magyar nemzeti-szerű lakost távolítson el a köztársaság területéről. Ezen felül kitelepíthet még háborús bűnösnek minősített személyeket (1000 főt maximum). A Magyarországra telepítendő létszámánál figyelembe kellett venni a már kitelepített személyeket. A csehszlovák kormány ígéretet tett a

megtörő intézkedések megszüntetésére és szociális segély kiutalására a rászorulóknak. Egyedül ez ellensúlyozhatja a példátlan engedményeket. A bemutatott egyezmény alapján számunkra sem lehet furcsa, hogy a lakosságcsere egyezmény megkötése és aláírása Magyarországon meghökkenést, a szlovákiai magyarok között pánikot váltott ki. Most már senki sem tudta, hogy mi lesz a sorsa -, mindenki előtt világossá lett, hogy a nacionalista diktátum következményeivel szembe kell nézni. Az egyezmény aláírása után a csehszlovák-magyar viszonyban enyhülés következett be, a sajtóhadjárat élessége mindkét fél részéről tompult. A békekonferencia, mint láttuk, újra felkorbácsolta az indulatokat...

„A magyar kérdés – vagonkérdés”

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. március 4-én kezdte meg tevékenységét Magyarországon. A bizottság tagjai és szakértői sorra járták mindazokat a magyarországi településeket, ahol szlovák nemzetiségű lakosság élt. Gyűléseket és előadásokat rendeztek, csoportos és egyéni beszélgetéseket folytattak. Kiadták a hetenként háromszor megjelenő *Sloboda* című lapot, több mint másfél hónapon keresztül – napi 30 perces adásban rendelkezésükre állt a budapesti rádió... Ahogy az várható volt, elég rugalmasan kezelték az egyezmény pontjait. Különösen az engedély nélkül érkező „szakértőkkel” volt sok probléma. Az áttelepülés iránti érdeklődés felkeltése érdekében sajátos módon nem annyira a szlovák lakosság nemzeti öntudatára, hanem a valóban súlyos magyarországi gazdasági helyzet kilátástalanságára hivatkoztak. Emellett széles körben terjesztették, hogy azokat a szlovákokat, akik most önként nem mennek, később erőszakkal telepítik át, de akkor már nem kapnak földet... A szlovákok körében az áttelepülés óhaja valóban a nemzeti-állami közösséghez való tartozás természetes igényéből táplálkozott. Nem kis szerepet játszott azonban a földhözjutás lehetősége sem (melynek megjegyzem, jelentőségét csak fokozta, hogy a Tiszántúlon az 1945. évi földreform után jelentős tömegek maradtak föld nélkül). De voltak közöttük olyanok is, akiket a könnyű és gyors meggazdagodás, a jólét reménye: esetleg jobboldali múltjuk büntudata vagy a felelősségrevonás előli menekülés csábított Csehszlovákiába. Balogh Sándor felhívja a figyelmet a szlovákok által lakott falvakban végbemenő átrendeződésre: „Eddig úgy csoportosult a falvak lakossága, hogy az egyik oldalon állnak a demokrácia hívei, másik oldalon az ellenségeink... Ma két csoport van: kitelepülők és ittmaradók.”

A lakosságcsere demográfiai vonatkozásai (Politikai zsonglőrködés a demográfiai adatokkal.)

Szerény dolgozatomban viszonylag több teret szentelek e kérdésnek. Érdekesnek és a problémát tekintve fontosnak tartom a népességi adatok részletesebb áttekintését. Természetesen, a kérdéssel foglalkozó munkák sem közölnek megegyező adatokat, de abban egyetértnek, hogy a lakosságcsere érdekében be kellett vetni egy nagyarányú hamisítást: a szlovákiai magyar és magyarországi szlovák kisebbség számbeli azonosságát. Benes már 1945. október 28-án sietett tájékoztatni a nemzetgyűlést: „Nálunk csak kevéssel van több magyar, mint amennyi a szlovák Magyarországon.” Az 1938-as I. bécsi döntés utáni népszámlálás adatai szerint a pozsonyi, Nyitra vidéki magyarok száma 600 000, a Magyarországon élő szlovákoké 200 000. A német és a szlovák kisebbségi kérdés összekapcsolására a csehszlovák politikusoknak elsősorban azért volt szüksége (a már megismert összefüggéseken túl), mert a népességcsere eszméje igencsak gyenge demográfiai alapokon nyugodott. Szlovákiában az 1921. és 1930. évi népszámlálás adatai szerint 650 597 illetve 585 434 magyar nemzetiségű (nem anyanyelvű!) lakos élt, a terület lakosságának 21,7 illetve 17,6 százalékát alkotva. Az 1941.

évi magyar népszámlálás viszont csak az első bécsi döntéssel visszakerült területen 797 014 magyar anyanyelvűt mutatott ki, miközben a szlovák államban 57 897 magyar anyanyelvű lakos maradt. Magyarország területén 1920-ban 141 918, 1930-ban 104 819, 1941-ben 75 920 ember vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. Ez a népesség az ország lakosságának 1.8–1.2–0.8%-át tette ki. Még a szlovák félre legkedvezőbb (1920. évi) olyan összehasonlítás is, amely magyarországi szlovák anyanyelvűeket (!) hasonlít össze csehszlovákiai magyar nemzetiségűekkel (!), kb. 1 az 5-höz arányszámot eredményez. A csereegyezményhez időben legközelebbi adatok aránya pedig már 1 a 11-hez arányt mutat. Megjegyzem, hogy kétségtelen a magyarországi szlovákság gyorsabb asszimilációja, a települési szórtság miatt. A csehszlovák vezetőség a magyar népszámlálási adatokat nacionalistának bélyegezve a tényleges adatnak a nemzetiségi, anyanyelvi felmérés mellett szereplő nyelvismereti (!) adatokat tekintették! Az így kapott 346 053 fős 1930-as adattal sem voltak elégedettek, hanem magyarországi konkrét tapasztalataikra hivatkozva 477 000 szlovákról kezdtek beszélni. Mindezeket Daniel Okáli áttelepítési bizottsága támasztotta alá, szerkesztve a hamis jegyzőkönyveket és megalakítva a számadatot a lakosságcsere céljára. Gyöngyösi külügyminiszter ekkor kérte a Központi Statisztikai Hivatalt: tegye közzé a legutóbbi 1941-es nyelvismereti (!) adatokat. Ez a szám 270 495 fő volt! Nyilvánvalóvá lett, hogy nem egyszerűen csak lakosságcsereéről van szó, hanem vagyoncsereéről is, hiszen az ígéretések csak akkor válhatnak be, ha Csehszlovákiából a birtokos parasztságot telepítik át. Az összeállított névjegyzékek híven tükrözték a csehszlovák fél elgondolásait. A CSČB toborzási akciói nyomán Magyarországon összesen 95 724-en jelentkeztek áttelepülésre. Több mint 90 százalékuk földműves volt. Meglepő volt a számadat, hiszen jóval meghaladta a magyarországi szlovák anyanyelvűek számát. A magyar szervek a jelentkezők 21,57 százalékát azért kifogásolták, mert nem ismerték a szlovák nyelvet. Az alaposabb vizsgálat azt is kiderítette, hogy több, mint 10 000 nem létező személy (halottak, ismeretlenek stb.) is felkerült a listára. A csereegyezmény, ha nem is 100 000-es keretben, lényegében megvalósult. A csehszlovák fél már 1946 második felében 25 csoportban 10 337 vagyonalan személyt telepített át. Ellentété az a 43 591 csehszlovákiai magyar volt, akiket az egyezményt megelőzően Magyarországra üldöztek. 1947-ben megkezdődött a csehszlovákiai magyar parasztság legtehetősebb csoportjainak bevagonírozása. A magyarországi jelentkezők mindössze 34 044 katasztrális holddal és 18 024 hold juttatott földdel rendelkeztek. Az áttelepülésre kijelölt szlovákiai magyarok, akiknek tényleges száma eredetileg 184 035 fő volt 35 000 katasztrális holddal.

A magyar–csehszlovák lakosságcsere számadatai

	magyar	szlovák
Áttelepült 1948. dec. 20-ig	50 478	50 843
A kvótába beszámítandó személyek száma	25 925	9 414
1949-ben települt át	213	–
Összesen	76 616	60 257

Ezen kívül kb. 10 ezren menekültek Magyarországra '45 és a lakosságcsere kezdete között, de nem jelentkeztek a kvótába számítás céljából. Háborús bűnösként: 743 család – 3052 személy került Magyarországra. Az összes Csehszlovákiából menekült és telepített lakos száma tehát, mintegy 90 000 fő. Magyarország javára kb. 30 000 fős népességgyarapodást jelent. Összességében a csehszlovákiai magyarok 12 százalékát teszi ki!

A reszlovakizáció

A lakosságcsere ilyen keretek közt nem eredményezett volna homogén Szlovákiát, ezért a 200 000 magyar kil'zésének terve, valamint a nagy ötlet: a reszlovakizáció 1946. június 17-i rendeletével a csehszlovák kormány megadja a lehetőséget Dél-Szlovákia „elmagyarosodott tömegeinek”, hogy visszatérjenek eredeti nemzetükhöz. A szlovák etnikai terjeszkedés e sajátos formája a nemzetiség megváltoztatása fejében megmentette az „új szlovákokat” a kitoloncolástól, megtarthatták vagyonukat, visszakapták állampolgárságukat.

A reszlovakizáció 719 települést érintett s ennek során 423 264 személy kérte a szlovák nemzetiség megadását. A szlovák nacionalista szervezetek kampányt indítanak: név-etimologizálással, betelepülési statisztikákkal stb. elhitetni, hogy a család szlovák, csupán a történelem során „ideiglenesen” elmagyarosodott. A csehszlovák kormány, valamint a prágai székhelyű főhivatalok politikusi mindezt nemzetvédelmi folyamatnak tartják. Különösen bizalmasan kezelték a reszlovakizáció anyagi feltételeit, mert ha külföldön megismerik az akció anyagi hátterét: „megsemmissül az erkölcsi alap” – jelentette ki Ján Cech a pozsonyi Telepítési Hivatal elnöke. Visszatérő motívumként jelenik meg a mozgalom történelmi „igazságtétele”, más szóval megtorló jellege. A reszlovakizáció a szlovákok ellen a múltban elkövetett bűnök jóvátétele. Az ellenpóluson a jutalmazás is ott szerepel. Aki nyíltan vállalja a szlávokhoz tartozást, a szlovák nemzetiséget, azt a nemzetállam vezetésén fáradó politikai vezetés megjutalmazza, megadja neki a polgári egyenlőséget jelentő állampolgárságot.

Több mint 200 000 magyar az erőszak, vagy a kilátásba helyezett erőszak ellenére sem reszlovakizált.

A lidércnyomás vége

A csereakció, amelyet gyakran késleltetett vagonhiány, egészen 1949-ig eltartott. A ki- és széttelepítések következtében legalább 150 magyar falu válik vegyes lakosságúvá. A kitelepítések elsősorban a magyar lakosság szellemi irányítóit sújtották. A magyar kisebbség úgyszólván értelmiség nélkül maradt. Az 1948. május 9-én elfogadott új alkotmány már jelezte a közelgő enyhülést, de a közigazgatás újabb meglepetéssel szolgált. Ez volt a magyar helységnevek használatát megszüntető 1948. július 11-i 266/1920 Sb. sz. törvény. De azért érezhető már valami: megindul az Új Szó; Fábry Zoltán, Lőrincz Gyula, Major István szerkesztésében. A Csehszországba deportáltak megkapják az állampolgárságot.

1949. szeptember 1-jén elkezdődik az oktatás az első magyar osztályokban. Mindössze 110 magyar pedagógust sikerült munkába állítani, a régi létszám 5 százalékát. A gazdasági visszaesés is súlyos problémákat jelent, a létbizonytalanság megléte és a szlovák „telepesek” szaktudása hiányában. Sok még a megoldásra váró kérdés. Máig rendezetlen a helyzet. A történelmi elhallgatások, elferdítések is erre utalnak. Fontos a tisztánlátás, amelyhez talán az ilyen szerényebb munkák is hozzájárulhatnak...